

สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมร

Sacred animals in Khmer society

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม^{*}
ganesanee96@gmail.com

บทคัดย่อ

สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมร ได้แก่ นาคกับโค ความเชื่อเรื่องนาคในสังคมเขมรนั้น เป็นความเชื่อดั้งเดิม คนเขมรเชื่อว่านาคเป็นบรรพบุรุษของตนดังปรากฏในตำนานเรื่อง “พระทอง นางนาค” คติเดิม “นาค” ในความเข้าใจของคนเขมรน่าจะหมายถึง งูใหญ่ ต่อมาเมื่อศาสนา พราหมณ์และศาสนาพุทธเผยแผ่เข้ามา ความเชื่อเรื่องงูใหญ่จึงผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนา กลายเป็นนาคตามแบบพราหมณ์และพุทธในที่สุด ขณะที่ความเชื่อเรื่องที่ว่า โคเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ นั้นเป็นความเชื่อที่คนเขมรรับมาจากศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ที่นับถือโคหนันทีในฐานะ เทพพาหนะของพระอิศวร คติความเชื่อดังกล่าวไม่ใช่คติความเชื่อดั้งเดิมแต่อย่างใด

ปรากฏการณ์หนึ่งที่น่าสนใจ คือ การทำให้ความหมายของนาคและโคในศาสนา พราหมณ์เปลี่ยนไปจากเดิม คือทำให้กลายเป็นเขมร หลังจากที่ศาสนาพราหมณ์ค่อยๆ เสื่อมลงไป พร้อมกับกรมสลายนของเมืองพระนคร เห็นได้จากการผูกนิทานเรื่อง “พระเจ้าขี้เรื้อน” ขึ้น เพื่อ อธิบายภาพสลักตอนพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ หรือนิทานพื้นบ้านเรื่อง “พระโค พระแก้ว” ที่เปลี่ยนจากโคหนันทีให้กลายเป็นโควิเศษตามแบบเขมร

นาคและโคถูกนำมาใช้ในเชิงสัญลักษณ์เพื่อประโยชน์ทางการเมืองอยู่บ่อยครั้ง เช่น การ ใช้นาคเพื่อแสดงความเป็นผู้มีบุญ การใช้โคเพื่อเป็นสัญลักษณ์ในการสร้างบ้านแปงเมือง รวมทั้ง ปลูกกระแสชาตินิยมของคนเขมรขึ้น

คำสำคัญ : สัตว์ศักดิ์สิทธิ์, สังคมเขมร, การสื่อสารและอำนาจ

^{*} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำหลักสูตรภาษาและวัฒนธรรมภูมิภาคุ่มน้ำโขง สาขาภาษาและวรรณคดีตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

Abstract

The sacred animals in Khmer society are the naga and the bull. The belief in the naga in Khmer society is a traditional belief. The Khmer people believe that nagas are their ancestors as seen in the “Phra Thong and Nang Naga” legend. In the traditional convention, “naga” in the awareness of the Khmer people should refer to the dragon. Then, as Brahmanism and Buddhism spread into the region, the belief in the dragon blended with the beliefs of these religions and the dragon eventually turned into the naga as in Brahmanism and Buddhism. As for the belief that the bull is a sacred animal, the Khmer people derived it from the Brahmanic cult Shivaism, which reveres the Nandhi bull as the divine steed of Ishvara. This belief is nowise a traditional belief.

One interesting phenomenon is the transformation of the significations of the naga and the bull in Brahmanism, i.e., giving them a Khmer characteristic, after Brahmanism gradually declined along with the disintegration of Angkor. This is evident in the creation of the tale “The Leper King” to explain the engraving of the scene when Krishna subdues Kaliya Naga, or the folktale “Phra Khoe and Phra Kaew”, in which the Visesa bull is substituted for the Nandhi bull according to the Khmer tradition.

The naga and the bull are often used symbolically for political benefits. For example, the naga is used to signify the state of being a blessed one; the bull is used as a symbol in building the nation and provoking the spirit of nationalism of the Khmer.

Keywords: sacred animal, Khmer society, communication and power

1. บทนำ

ระบบสัญลักษณ์เป็นการสื่อสารประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นโดยอาศัยประสบการณ์ มีการเข้ารหัส (Coding) และถอดรหัส (Decoding) อย่างเป็นทางการ ทำให้การตีความสัญลักษณ์นั้นจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์ของแต่ละบุคคล รวมทั้งความรู้ความเข้าใจในบริบททางด้านสังคมวัฒนธรรมของเจ้าของสัญลักษณ์นั้นๆ เพื่อไม่ให้เกิดความนั้นผิดพลาด สับสน (Lisa, 2005, p.81) นอกจากนี้ยังต้องตีความสิ่งที่ “อยู่นอกเหนือจากตัวตนที่เป็นอยู่” (Super Organic) หรือพิจารณาสิ่งของทางวัฒนธรรมมากกว่าที่ตามองเห็น เป็นการพิจารณาในแง่นามธรรม ซึ่งมักจะแฝงความรู้สึกเข้มข้น คักดีลิตี้ หรือถูกใช้ในเชิงศาสนาด้วย (นิยพรรณ ผลวัฒน์ วรรณศิริ, 2540, น.57-58)

สัญลักษณ์สัตว์ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมเขมรถูกประกอบสร้างขึ้นจากความเชื่อแบบดั้งเดิมที่คนเขมรเคารพบูชาธรรมชาติ (Animism) ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมรมีอยู่ด้วยกัน 2 ชนิด คือ “นาค” และ “โค” ซึ่งสัตว์ชนิดแรกเป็นสัตว์ในจินตนาการ ส่วนชนิดที่ 2 เป็นสัตว์ที่มีอยู่ในโลกจริง

บทความนี้มุ่งศึกษาสัญลักษณ์นาคและโคที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมเขมร ที่มาของความเชื่อดังกล่าวในสังคมเขมร การทำให้คติความเชื่อเรื่องนาคและโคที่มาจากศาสนาพราหมณ์ให้กลายเป็นแบบเขมร และการสื่อสารและอำนาจ โดยการใช้สัตว์เหล่านี้สื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ เพื่อทำให้เกิดความชอบธรรมทางการเมือง หรือเพื่อสร้างอำนาจให้แก่ฝ่ายตน รายละเอียดของเนื้อหาในหัวข้อต่างๆ เป็นดังนี้

2. ที่มาของความเชื่อเรื่อง “นาค” และ “โค” ในสังคมเขมร

สายธารความเชื่อเรื่องนาคและโคในสังคมเขมร มีที่มาจาก 3 กระแส คือ 1) คติความเชื่อดั้งเดิมในสังคมเขมรแบบที่นับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ 2) คติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และ 3) คติความเชื่อในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

2.1 ความเชื่อเรื่อง “นาค” ในสังคมเขมร

ที่มาของความเชื่อเรื่องนาคในสังคมเขมร เป็นความเชื่อดั้งเดิม คนเขมรเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนนั้นสืบเชื้อสายมาจากพญานาค ดังปรากฏหลักฐาน คือ ตำนานเรื่อง “พระทองนางนาค” ที่เล่าว่า พระทอง ผู้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์มอญ พร้อมด้วยข้าราชการกว่า 100 คน ล่องเรือหนีราชภัยจนมาถึงเกาะแห่งหนึ่ง และได้พบกับนางนาคนาม “โซมา” ทั้งสองพระองค์ได้ผูกสมิครักใคร่กัน ซึ่งกษัตริย์ภุชงค์นาค ผู้เป็นพระบิดาของนางนาคก็ทรงเห็นดีเห็นงามด้วย นอกจากจะยกพระธิดาของตนให้แต่งงานกับพระทองแล้ว ยังรับสั่งให้เหล่านาคเสนาช่วยกันสูบน้ำทะเลออกจนเหือดแห้ง กลายเป็นผืนแผ่นดินอันกว้างใหญ่ไพศาล ซึ่งต่อมาก็คือดินแดนเขมรในปัจจุบัน ส่วนลูกหลานของพระทองกับนางนาคนั้นก็สืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์กลายมาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมรดั้งที่เห็นในทุกวันนี้ (Chenda, 2013, pp.4-21)

เมื่อเขมรยอมรับนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธในช่วงเวลาต่อมา ความเชื่อเรื่องการนับถือสิ่งใหญ่ในฐานะบรรพบุรุษก็ได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเรื่อง “นาค” ในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธได้อย่างลงตัว คนเขมรนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธนิกายมหายานในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ 7 เรื่อยมา

ในศาสนาพราหมณ์ นาคปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่างๆ มากมาย ไม่ว่าจะเป็นพญานันตนคราชผู้มีเศียรถึงพันเศียร คอยทำหน้าที่เป็นพระแทนที่ประทับของพระวิษณุมหาเทพ ในคราวที่ทรงประทับอยู่ ณ เกษียรสมุทร หรือพญานาคवासูกรี ที่ใช้ลำตัวต่างเชือกพันภูเขามันตระไว้ในคราวกวนเกษียรสมุทร ดังปรากฏเรื่องราวอยู่ในกูรมวดาร (อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, 2555, น.49)

ศาสนาพราหมณ์ถือว่านาคเป็นสัญลักษณ์ของฟ้าฝน เป็นสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกสวรรค์กับโลกมนุษย์เข้าไว้ด้วยกัน จึงเห็นได้ว่า บริเวณทางเข้าศาสนาสถานเขมรนั้นนิยมทำรูปนาคไว้เสมอ

“นาค” ในทางพระพุทธศาสนา ก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่านาคในศาสนาพราหมณ์เลย เชื่อกันว่า นาคเป็นผู้คอยปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา ในพระพุทธประวัติมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพญานาคอยู่หลายตอนด้วยกัน เช่น ในคราวที่พญานาคมัจลินที่ได้ขึ้นมาแผ่พังพานคุ้มฝนให้พระพุทธเจ้าตลอดระยะเวลา 7 วัน 7 คืน ขณะที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ใต้ต้นจิกในสัปดาห์ที่ 6 ภายหลังการตรัสรู้ นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงเคยเสวยพระชาติเป็นพญานาคด้วย เช่น ในพระชาติที่เป็นพญานาคฐิริทัต พระโพธิสัตว์ได้ทรงบำเพ็ญศีลบารมีอย่างยิ่งยวด

2.2 ความเชื่อเรื่อง “โค” ในสังคมเขมร

ความเชื่อเรื่องโคในสังคมเขมร ต่างจากความเชื่อเรื่องนาค กล่าวคือ คนเขมรไม่ได้นับถือโคในฐานะบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องโคในสังคมเขมรได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ส่วนในลัทธิไวษณพนิกาย ซึ่งเป็นนิกายที่นับถือพระวิษณุหรือพระนารายณ์เป็นใหญ่นั้น ไม่ได้ให้ความสำคัญกับการบูชาโคแต่ประการใด ขณะที่ศาสนาพุทธนิกายมหายานและนิกายเถรวาทนั้น แทบจะไม่ได้ให้ความสำคัญกับโคเลย

ศาสนสถานที่สูงขึ้นเนื่องด้วยคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย จะประดิษฐานคิวลิ่งค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนพระคิเวจอมเทพ และประติมากรรมรูปโคนันท์ที่หันหน้าเข้าหาศาสนสถานนั้นๆ ในประเทศอินเดียเชื่อกันว่า นอกจากโคนันท์จะเป็นพาหนะของพระคิเวแล้ว โคนันท์ยังเป็นอวตารปางหนึ่งของพระคิเวอีกด้วย

“โคนันท์” ถือเป็นอวตารของพระคิเวในรูปของสัตว์ จารึกที่ปราสาทเทเวดาทรงโค ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (พ.ศ.1545-1593) ได้ปรากฏภาพพระคิเวทรงโคนันท์เบื้องล่างปรากฏคำจารึกมีใจความว่า “ขอสรรเสริญแด่พระอัครผู้ทรงทัตพระจันทร์เป็นปิ่นพระองค์ทรงมีเขาอยู่เหนือพระเศียรคือพระจันทร์เสี้ยว และทรงทาพระองค์ด้วยขี้เถ้า พระองค์ทรงรับสั่งว่า โคของข้าพเจ้าสีขาวและมีเขา และพระองค์ก็ทรงอวตารลงมาเป็นโค” (สุภัทรทิศติกุล, 2547, น.40-41)

ในจารึกเขมรได้กล่าวถึงการสร้างประติมากรรมรูปโคนันที่ไว้หลายหลักด้วยกัน เช่น ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 เจ้าชายจิตรเสน (ศรีมหันทรวรมัน) ทรงสร้างรูปโคนันที่ไว้ 2 รูป เพื่อเฉลิมฉลองชัยชนะที่พระองค์ทรงมีเหนืออาณาจักรพูนัน หรือในสมัยพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 มีการสร้างโคนันที่ที่หล่อด้วยเงิน ซึ่งศาสตราจารย์เซเดสได้สันนิษฐานว่า รูปเคารพดังกล่าวน่าจะตั้งอยู่ที่ปราสาทสมโบไวไพรกุกหลังที่ 2 ตรงข้ามกับรูปพระประหลิตเศวร (พระอิศวรทรงยิ้ม) การสร้างรูปโคนันที่ปรากฏเรื่อยมาจนกระทั่งถึงรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หรือ 8 ดังปรากฏหลักฐาน คือ จารึกที่ปราสาทตาแก้ว (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2547, น.87-88)

ปราสาทหินเขมรที่สร้างอุทิศถวายให้แก่พระศิวะ นอกจากจะปรากฏลึงค์แล้ว มักปรากฏรูปสลักโคนันที่ด้วยเสมอ เช่น ที่ปราสาทวัดภู ประเทศลาว หรือปราสาทตาเมือนธม ประเทศไทย เป็นต้น

ประติมากรรมรูปโคนันที่ในศิลปะเขมร มักจะมีตาที่สามปรากฏอยู่ที่ตรงกลางหน้าผาก ทำให้คนเขมรยุคหลังเชื่อว่า เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับเวทมนต์อาคม จึงไม่น่าแปลกใจเลยที่คนเขมรในยุคต่อมาจะยอมรับนับถือโคได้โดยง่าย

3. การปรับเปลี่ยนความเชื่อเรื่อง “นาค” และ “โค” ในสมัยต่อมา

เมื่อศาสนาพราหมณ์ในเขมรเสื่อมลง พร้อมกับการล่มสลายของเมืองพระนคร (สมัยเมืองพระนครคือช่วงศตวรรษที่ 9-15 ส่วนสมัยหลังเมืองพระนครคือ ช่วงศตวรรษที่ 15-19) ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับนาคและโคได้แปรเปลี่ยนไป กล่าวคือ

ภาพสลักตอนพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ ถูกชาวเขมรในชั้นหลังตีความใหม่ จากเดิมที่พระกฤษณะกำราบนาคกาลิยะที่มากายพิฆะไว้ในทะเลสาบ เพื่อให้เหล่าโคบาลได้รับความเดือดร้อนนั้น ได้กลายมาเป็นภาคต่อของเรื่อง พระทอง นางนาค เรื่องมีอยู่ว่า ภายหลังจากที่พระทองได้อภิเษกกับนางนาคแล้ว พระทองได้พานางนาคขึ้นมายังโลกมนุษย์ พญานาคผู้เป็นพ่อตาได้กำชับกับพระทองว่า เวลาที่สร้างปราสาท ห้ามสร้างรูปพญาครุฑไว้โดยเด็ดขาด เพราะครุฑกับนาคไม่ถูกกัน เมื่อพระทองสร้างปราสาทบายน พระองค์กลับมีรับสั่งให้ช่างสร้างรูปพญาครุฑไว้ที่บริเวณบันไดทางเข้าปราสาท เพราะไม่ทรงปรารถนาที่จะให้พ่อตามาเยี่ยม พอพญานาคมาเยี่ยมธิดาและบุตรเขย เห็นรูปพญาครุฑอยู่ จึงเข้ามาในปราสาทไม่ได้ จำต้องเลื้อยเข้ามาทางบ่อน้ำโบราณที่อยู่ตรงกลางปราสาทแทน ครั้นพอได้พบหน้าบุตรเขย พญานาคดีใจมาก รีบเลื้อยเข้าไปกอดรัดพระทองทันที หากแต่พระทองสำคัญผิดคิดว่า ผู้เป็นพ่อตามุ่งหมายมาสังหารตน จึงฉีกร่างของพญานาคออกเป็นสองซีก ทำให้พิษของพญานาคเปื้อนเปรอะไปตามร่างกาย ล้างอย่างไรก็ไม่ออก เป็นเหตุให้พระทองต้องกลายเป็นโรคเรื้อน จนทำให้คนเขมรรุ่นหลังเข้าใจผิดคิดว่า รูปพระยมที่มีคราบไลเคนติดอยู่นั้นคือรูปพระทองที่กลายเป็นโรคเรื้อน ส่วนรูปสลักตอนพระกฤษณะปราบพญานาคกาลิยะนั้น คนเขมรบางคนก็เข้าใจผิดคิดว่าคือรูปพระทองกำลังสังหารพญานาคผู้เป็นพ่อตา

ส่วน “โค” นั้น จากที่เคยมีความสำคัญในฐานะพาหนะของพระคิเว ได้กลายมาเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในนิทานพื้นบ้านเรื่อง “พระโค พระแก้ว” แทน ซึ่งนิทานพื้นบ้านเรื่องนี้ได้รับความนิยมนอย่างสูงตั้งแต่สมัยละแวกเรื่อยมา (สันนิษฐานว่า นิทานพื้นบ้านเรื่อง “พระโค พระแก้ว” นี้ น่าจะเกิดขึ้นในช่วงสมัยละแวก ที่สยามเข้ามาถูกรานเขมรอย่างหนัก แล้วนักรบภัยสมบัติกลับไปยังประเทศของตน) หลักฐานสำคัญ คือ ที่วัดตรอแหงแกง ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญในสมัยละแวกเพียงแห่งเดียวที่ยังคงหลงเหลืออยู่มาจนถึงปัจจุบัน มีพระวิหารอยู่หลังหนึ่งชื่อ “พระวิหารพระโค พระแก้ว” ภายในมีภาพจิตรกรรมฝาผนังบอกเล่าเรื่องราวของพระโค พระแก้วตั้งแต่ต้นจนจบ

ชาวเขมรเชื่อกันว่า วิหารพระโค พระแก้ว ภายในวัดตรอแหงแกงนี้เป็นสถานที่ซึ่งเคยประดิษฐานพระโค และพระแก้วองค์จริงก่อนที่จะถูกสยามนำไปไว้ที่กรุงศรีอยุธยา ดังนั้นวิหารแห่งนี้จึงมีความสำคัญมาก ปัจจุบันภายในวิหารพระโค พระแก้ว ได้ประดิษฐานพระโคซึ่งหล่อขึ้นใหม่ในภายหลัง นอกจากนี้ยังมีรูปปั้นพระแก้ว นางเพา รวมทั้งรูปพ่อแม่ของพระโค พระแก้วประดิษฐานอยู่ด้วย (ศานติ ภัคคีคำ, 2556, หน้า 35)

เรื่องราวของพระโค พระแก้วมีอยู่ว่า สามีภรรยาคู่หนึ่งอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข จนกระทั่งภรรยาตั้งครรภ์ สามีจึงได้พาภรรยาไปกราบพระครู ขอให้ท่านช่วยตรวจดวงชะตาให้ พระครูกล่าวว่า จะมีผู้มีบุญลงมาเกิดเป็นลูก แต่ห้ามภรรยาของชายผู้นี้ทานมะม่วงดิบอย่างเด็ดขาด สามีก็รับคำและพยายามควบคุมไม่ให้ภรรยาทานมะม่วงดิบ แต่ภรรยากลับแพ้ท้องอย่างรุนแรง อยากทานมะม่วงดิบมาก พอสามีไม่อยู่บ้าน เธอจึงออกไปปิ่นเก็บผลมะม่วง และได้พลัดตกลงมาจนท้องแตกตาย ปรากฏว่าได้มีลูกโคตัวหนึ่งเดินออกมาจากท้องของนาง มันเดินไปตามพ่อให้มาช่วยน้องชาย ต่อมาภายหลัง พ่อชาวบ้านรู้ว่าสามีภรรยาผู้นี้มีลูกเป็นโค จึงพากันขับไล่ครอบครัวนี้ให้ออกไปจากหมู่บ้าน

วันหนึ่ง พระแก้วได้ออกไปวิ่งเล่นกับเด็กเลี้ยงโค เห็นลูกชาวบ้านเอาข้าวห่อออกมานั่งทานกันอย่างเอร็ดอร่อย เลยเห็นก็อยากทานบ้าง หากแต่ถูกเด็กเหล่านั้นปฏิเสธ พระโคจึงดลบันดาลให้เกิดอาหารหวานคาวบรรจุอยู่ในภาชนะเงิน ภาชนะทองพร้อมสรรพ เอามาให้พระแก้วทาน เมื่อพระแก้วทานอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระโคจึงกลืนภาชนะกลับเข้าไปในท้องตามเดิม เด็กเลี้ยงโคเห็นเหตุการณ์ทั้งหมดตั้งแต่ต้นจนจบ จึงพากันไปฟ้องพ่อแม่ของตน ฝ่ายพวกเขาบ้านเมื่อได้ยินลูกหลานมาเล่าเรื่องราวดังนี้ ก็บังเกิดความโลภจึงพากันมาล้อมจับพระโคไว้ พระโคสั่งให้พระแก้วจับหางของตนไว้ให้แน่น แล้วจึงพาพระแก้วเหาะหนีไป กล่าวฝ่ายบิดา เมื่อพระโค พระแก้วหายออกไปจากบ้านนานผิดปกติก็ออกตามหา สุดท้ายบิดาของพระโค พระแก้วก็สิ้นใจที่ในป่า เพราะความหิวและเหนื่อยล้า ต่อมาพระแก้วได้พบกับนางเพา ธิดา กษัตริย์ละแวก คนทั้งสองมีใจเสน่หากัน ในที่สุดพระแก้วก็ได้อภิเษกกับพระธิดาเพา เป็นพระราชบุตรชายของกษัตริย์ละแวกในกาลต่อมา

เมื่อพระโคอาศัยอยู่ ณ สถานที่ใด สถานที่นั้นก็เต็มไปด้วยความสมบูรณ์พูนสุข ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บมาย่ำยีประชาชน จนกิตติศัพท์ของพระโคเลื่องลือ

ไปถึงพระเนตรพระกรรมของกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา พระองค์จึงส่งราชทูตเข้ามาทำประลอง แข่งขันกับกษัตริย์ผู้ครองกรุงละแวก โดยมีเดิมพันเป็นบ้านเมือง

พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทำพนันชนไก่ พระโคก็แปลงกายเป็นไก่มาสู้ และสามารถเอาชนะไก่ชนจากกรุงศรีอยุธยาได้อย่างง่ายดาย พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาไม่ทรงละความพยายาม จึงทรงทำพนันชนช้าง พระโคก็แปลงกายเป็นช้างมาสู้ และสามารถเอาชนะช้างศึกจากกรุงศรีอยุธยาได้อย่างง่ายดายอีก ครั่งสุดท้ายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงทำพนันชนโค คราวนี้กรุงศรีอยุธยาใช้โคยนต์มาประลอง พระโคไม่สามารถสู้ฤทธิ์ของโคยนต์ได้จึงบอกให้พระแก้วและนางเพาจับที่หางของตนเอาไว้ให้ดี ว่าแล้วพระโคก็พาพระแก้วและนางเพาเหาะหนีขึ้นฟ้าไป นางเพาหมดแรงไม่สามารถเกาะหางพระโคไว้ได้ นางจึงปล่อยมือ ทำให้ร่วงตกลงมาเสียชีวิต ส่วนพระโคกับพระแก้วได้ถูกทหารไทยล้อมจับตัวไว้ได้ในที่สุด ต่อมาพระโคได้พาพระแก้วหนีออกมาจากกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ ทั้งคู่พากันระหกระเหเร่รอน หนีจากการตามล่าของสยาม หากแต่ในที่สุดพระโค พระแก้วก็ถูกจับได้ และถูกคุมขังไว้ภายในปราสาท ที่มีทหารอารักขาอย่างแน่นหนา ทำให้พระองค์ไม่สามารถหนีกลับมายังประเทศกัมพูชาได้อีกเลย เมื่อพระโคประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา จึงทำให้กรุงศรีอยุธยาเจริญขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่ประเทศเขมรนั้นค่อยๆ เสื่อมลงจนมาถึงปัจจุบัน (Daravuth & Muan, 2001, pp.1-37)

4. สัญลักษณ์ “นาค” และ “โค” ในทางรัฐศาสตร์

เมื่อนาคและโคถูกทำให้กลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมเขมรแล้ว สัญลักษณ์ดังกล่าว ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์ ส่วนหนึ่งคือถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง การปกครองในการสร้างความชอบธรรมทางการเมืองให้แก่กลุ่มอำนาจใดกลุ่มอำนาจหนึ่ง หรือแม้แต่โฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง เพื่อให้เกิดกระแสชาตินิยม ปลุกกระดมให้คนเขมรรวมกันเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อต่อสู้กับศัตรูของชาติ

- นาค สัญลักษณ์ของผู้มีบุญ

นาค ถูกนำมาใช้เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสัญลักษณ์ของผู้มีบุญ ในประเพณีทานพื้นบ้านเขมรได้กล่าวไว้ว่า พระร่วงเจ้าแห่งอาณาจักรสุโขทัยเป็นพระราชบุตรของนางนาคกับพระเจ้าอาทิตย์วงศา กษัตริย์เขมร เรื่องมีอยู่ว่า พระเจ้าอาทิตย์วงศา กษัตริย์เขมรทรงมีพระมเหสีเป็นนางนาค ต่อมาพระมเหสีทรงพระครรภ์ และทรงมีพระประสูติกาลออกมาเป็นไข พระเจ้าอาทิตย์วงศาจึงทรงให้เพชฌฆาตนำไปทำลายเสีย ครั้งนั้นออกญาสุโขทัยเดินทางมาถวายเครื่องราชบรรณาการตามปกติ ได้พบกับไขในนั้นเข้าโดยบังเอิญ จึงนำไขนั้นไปถนอมรักษาไว้ จนกระทั่งไขนั้นฟักออกมาเป็นคน ซึ่งก็คือพระร่วงเจ้า ต่อมาพระองค์ได้ตั้งตนเป็นเป็นใหญ่ ไม่ยอมตกเป็นเมืองขึ้นของเขมรอีกต่อไป

“พระเสด็จกอน” ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่ไม่ต่างนานแล้วว่า มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค จากสามัญชนจึงได้ขึ้นมาเป็นกษัตริย์ เรื่องมีอยู่ว่า พระศรีสุคนธบทได้ทรงพระสุบินไปว่า มีพญานาคมาคาบเอาพระเศวตฉัตรแล้วเหาะหนีไป ทั้งยังได้พันไฟเผาพระนครจนมอดไหม้ ครั้น

พอรุ่งขึ้นจึงทรงเรียกหาโทรหลวงให้มาทำนายดวงพระชะตาให้ โทรหลวงทำนายว่าจะมีผู้มีบุญขึ้นมาเป็นใหญ่แทนพระองค์ ต่อมาพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นขุนหลวงกอนมีพญานาคสองตนแผ่พังพานประกบซ้ายขวาจึงทรงทราบทันทีว่า ผู้มีบุญที่โทรหลวงกราบทูลนั้นหมายถึงใคร พระองค์ทรงวางอุบายหมายจะสังหารขุนหลวงกอนอยู่หลายครั้ง หากแต่ทุกครั้งได้มีพญานาคเข้ามาคอยช่วยเหลือให้ขุนหลวงกอนรอดพ้นจากความตาย ในที่สุดขุนหลวงกอนก็สามารถช่วงชิงราชสมบัติได้สำเร็จ ตั้งตนเป็นกษัตริย์ทรงพระนามว่า พระเสด็จกอน

แม้แต่สมเด็จพระเจ้าบรมโกศเสนาบดีเดโชสุน เชน นายกรัฐมนตรีของกัมพูชาก็ยังเปรียบเทียบกับตนเองกับพระเสด็จกอนว่า เป็นสามัญชนและเกิดในปีมะโรงนักษัตรหรือปีนาคเหมือนกัน ทว่าสามารถขึ้นมามีอำนาจในแผ่นดินได้ สุน เชนเปรียบเทียบว่า พระเสด็จกอนมีพญานาคคอยให้ความช่วยเหลือ สุน เชน ก็มีเช่นกัน เขากล่าวว่า เขาเกิดปีมะโรง น้ำหลาก นั่นคือ เขาเกิดในปีที่เป็นยอดแห่งปีนักษัตรคือปีพญานาค และการที่น้ำท่วมใหญ่ในปีนั้น แสดงว่า นาคมีฤทธิ์มาก จึงสามารถบันดาลให้เกิดน้ำท่วมใหญ่ได้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ผิดปกติที่ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยนัก เรื่องสุน เชน ขึ้นชมพระเสด็จกอนนี้ เห็นจะเป็นเรื่องจริง เพราะสุน เชน เป็นผู้ให้ทุนสนับสนุนแก่ ดร. รัวหะ จ็อนเตรียบต เพื่อศึกษาค้นคว้าและตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “พระเสด็จกอน” ออกเผยแพร่ นอกจากนี้สุน เชนยังได้เขียนคำนิยาม เพื่อยกย่องเชิดชูพระเสด็จกอนในฐานะวีรกษัตริย์ในหนังสือดังกล่าวอีกด้วย

นาคในตำนานที่เกี่ยวข้องกับพระเสด็จกอน เป็นตัวแทนของอำนาจ “เทวาสิทธิ์” คนที่จะขึ้นมาเป็นผู้ปกครองประเทศได้ จะต้องมีบุญญาธิการมาก และนาคก็คือสัญลักษณ์แทนความมีบุญญาธิการนั่นเอง

- โค สัญลักษณ์ของความมั่งคั่งแห่งอาณาจักร

ถ้า “นาค” เป็นตัวแทนของฟ้าฝน “โค” ก็ถือเป็นตัวแทนของแรงงานสัตว์ในภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชากรในประเทศ ซึ่งเกื้อหนุนเศรษฐกิจของชาติให้ขับเคลื่อนไปได้ จึงไม่น่าแปลกใจเลยว่า เพราะเหตุใดคนเขมร จึงให้ความสำคัญกับ “นาค” และ “โค” เนื่องจากสัตว์ทั้งสองชนิดนี้มีความเกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกซึ่งเป็นรากฐานของสังคมเขมรนั่นเอง

โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระโคนั้น ได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์แห่งความมั่งคั่ง ความอุดมสมบูรณ์ เห็นได้จากในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญของเขมรนั้น ใช้โคเป็นสัตว์สำคัญในการประกอบพระราชพิธีแรกนาและเสวยทายว่า ในปีนั้นผลิตผลทางการเกษตรจะดีหรือไม่ ปีนั้นน้ำจะมากหรือน้อยอย่างไร เป็นต้น นอกจากนี้ในการสร้างราชธานีพนมเปญนั้น ก็ต้องประดิษฐานรูปพระโคไว้ เพื่อบำรุงขวัญกำลังใจอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวง โดยโยงเข้ากับนิทานพื้นบ้านเรื่องพระโค พระแก้ว

สถานที่สำคัญของเมืองพนมเปญ คือ พระราชวังจตุมุขสิริมงคล ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีส่วนที่เป็นวัดในวังเช่นเดียวกับวัดพระศรีรัตนศาสดารามใน

พระบรมมหาราชวังของไทยอีกด้วย วัดนี้มีชื่อว่า “วัดอุโบสถรัตนาราม” หรือ “พระวิหารพระแก้ว” แต่ชาวตะวันตกมักเรียกกันว่า “วิหารเงิน” (Silver Pagoda) เนื่องจากภายในพระวิหารปูด้วยแผ่นเงินนั่นเอง

ทางด้านทิศเหนือของพระวิหารพระแก้ว เป็นที่ตั้งของพระมณฑป ซึ่งภายในประดิษฐานพระไตรปิฎกอยู่ นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปพระโคสำริดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลาง การตั้งรูปพระโคไว้ในสถานที่ดังกล่าวสัมพันธ์กับความเชื่อที่ปรากฏในนิทานพื้นบ้านเรื่องพระโค พระแก้วที่ว่า ในท้องของพระโคนั้นบรรจุคัมภีร์พระเวท รวมทั้งสรรพวิทยาการต่างๆ ไว้มากมาย ซึ่งถ้าเราแทนคัมภีร์ดังกล่าวด้วยพระไตรปิฎกแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ประติมากรรมรูปพระโคในพระมณฑปพระไตรปิฎกนั้นสวมเข้ากับความเชื่อในนิทานพื้นบ้านเรื่องพระโค พระแก้วได้อย่างสนิทพอดี

มณฑปที่ประดิษฐานรูปประติมากรรมพระโค อยู่ไม่ไกลจากพระอุโบสถที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตนัก ถ้าวิเคราะห์ความหมายในเชิงสัญลักษณ์จะพบว่า พระแก้วมรกต นอกจากจะเป็นเสมือนรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าแล้ว ยังอาจหมายถึง “พระแก้ว” ตรีบุรุษในนิทานพื้นบ้านด้วย ส่วน โคนันท์ นั้นก็คือ “พระโค” การที่พระโค พระแก้วได้กลับมาอยู่รวมกันภายในราชธานีแห่งนี้ใหม่อีกครั้ง ย่อมสื่อความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่า ณ บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ประเทศกัมพูชาจะกลับมารุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง เหมือนกับเมื่อครั้งอดีตที่ประเทศกัมพูชาเคยมีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เพราะคนกัมพูชาเชื่อกันว่า ถ้าพระโคอยู่ที่ใด ที่นั้นจะมีแต่ความสุข ความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากภัยจากความอดอยากไร้ หรือภัยธรรมชาติต่างๆ เป็นการบำรุงขวัญกำลังใจให้แก่อาณาประชาราษฎร์ได้เป็นอย่างดี

ช่วงทศวรรษที่ 60 ในสมัยสังคมนิยม ที่ประเทศไทยและประเทศกัมพูชามีกรณีพิพาทกันเรื่องปราสาทเขาพระวิหารนั้น คณะนาฏศิลป์หลวงของกัมพูชาได้จัดการแสดงชุด “พระโค พระแก้ว” เพื่อปลุกกระแสชาตินิยม (Nationalistic feeling) ขึ้นในหมู่ชาวมขร เพื่อให้ผู้คนรวมพลังกันลุกขึ้นมาต่อสู้กับไทย เพื่อแย่งชิงปราสาทพระวิหารกลับคืนมา เป็นการสร้างความเกลียดชังไทยให้เกิดขึ้นในหมู่คนกัมพูชาได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะแม้แต่คนที่อ่านหนังสือไม่ออก เขียนหนังสือไม่ได้ ก็สามารถรับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นและเกลียดชังไทยไปด้วย

ศานติ ภักดีคำได้กล่าวถึงเรื่อง “เขมร “เขม่น” ไทยในแบบเรียนประวัติศาสตร์ กัมพูชา” ว่า ในแบบเรียน “ประวัติศาสตร์เขมร ภาคที่ 2” ของตริง เญย นั้น ได้ปรากฏข้อความที่กล่าวถึงพระโค พระแก้วไว้ในทำนองเสียดายสรุปความได้ว่า นอกจากสยามจะจับตัวพระอุโบราชศรีสุริยพรรณ พระราชบุตร และนักปราชญ์ราชบัณฑิตกลับไปยังกรุงศรีอยุธยาแล้ว สยามยังได้นำรูปประติมากรรมพระโค พระแก้วกลับไปด้วย (ศานติ ภักดีคำ, 2546, น.164) ความหมายระหว่างบรรทัดที่ตริง เญย ต้องการจะกล่าวคือ พระโค พระแก้ว เป็นเสมือนสัญลักษณ์ของชาติ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนกัมพูชาเคารพบูชา การกระทำเช่นนี้ของสยามจึงเป็นการ “ปล้น” เอาดวงใจของชาวกัมพูชาไป ทำให้ความรู้สึกเกลียดชังไทยแพร่ขยายไปในหมู่ปัญญาชนอย่างกว้างขวาง

5. บทสรุป

ความเชื่อเรื่องนาคและโคในสังคมเขมรนั้น เป็นความเชื่อที่มีมาเนิ่นนาน ความเชื่อเรื่องนาคเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่เก่ากว่าความเชื่อเรื่องโค คนเขมรถือว่าบรรพบุรุษของตนสืบเชื้อสายมาจากนาค ส่วนความเชื่อเรื่องโคนั้นเป็นความเชื่อที่เขมรรับมาจากศาสนาพราหมณ์

คนเขมรได้สร้างชุดความคิดเรื่องนาคและโคแบบเขมรขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง ภายหลังจากที่อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ได้เสื่อมลงไปมาก คติความเชื่อดังกล่าวนี้ได้ทำให้นาคและโคดำรงความศักดิ์สิทธิ์มาจนถึงปัจจุบัน

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้ความเชื่อเรื่องนาคและโคมีความสำคัญมากในสังคมเขมร คือ สังคมเขมรเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศเป็นเกษตรกร ดังนั้นเมื่อนาคเป็นสัญลักษณ์แทน “ฟ้าฝน” และ “โค” เป็นแรงงานสำคัญในภาคการเกษตร คนเขมรจึงให้คุณค่ากับสัตว์ทั้ง 2 ชนิดในฐานะที่ทำให้ประเทศมั่นคงและมั่งคั่ง

คนเขมรได้สร้างสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา และใช้สัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่ตนได้สร้างขึ้นมานั้น เพื่อวัตถุประสงค์ทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากการใช้นาคเพื่ออธิบายความเป็นผู้มีบุญ หรือการใช้โคเพื่อบำรุงขวัญกำลังใจให้แก่ประชาชน หรือปลุกกระแสชาตินิยมในยามที่ประเทศชาติเกิดภาวะคับขัน ถือเป็นการใช้ “สัญลักษณ์” สื่อสารกับผู้คน เพื่อสร้างอำนาจได้อย่างแยบยล

เอกสารอ้างอิง

- นียบพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. (2540). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2556). *เขมรสมัยหลังพระนคร*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2546). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา แบบเรียนของเขมรที่เกี่ยวข้องกับไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2547). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม (พิมพ์ครั้งที่ 3)*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. (2555). *ทथนิยายจากปราสาทหิน*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- Chenda, P. (2013). *Preah Thong Neang Neak*. Phnom Penh: Books World.
- Daravuth, L. & Muan, I. (2001). *Preah Ko Preah Keo: A Cambodian Legend*. Phnom Penh: Reyum.
- Lisa, S. (2005). *Ritual and Symbol in Peacebuilding*. Bloomfield: Kumarian.